

DUITS NOODGELD MET NEDERLANDSE TEKSTEN

Onder de zowat 35.000 Duitse noodgeldbriefjes uit de periode 1916-1922 (de zogenaamde *Kleingeldscheine*) komen er enkele voor met een Nederlandse tekst. Vooreerst is er de reeks biljetten die door de stad XANTEN in het jaar 1921 werd uitgegeven. Ze behoort tot de *Serienscheine* en bestaat uit *Kleinschecks* ter waarde van 4 x 1,50 en 4 x 3 Mark. Hun geldigheidsduur liep op 31.12.1922 af. In de desbetreffende catalogus van Dr. Arnold Keller, bewerkt door Albert Pick en Carl Siemsen (Sattenberguitgave van 1975), zijn ze te vinden onder het nummer 1214.

Vroeger lag Xanten aan de linkeroever van de Beneden-Rijn, thans echter aan de Bundesstrasse 52 op twee kilometer van de stroom verwijderd. In vogelvlucht op ongeveer 25 kilometer van de Nederlandse grens, wat misschien het ongewoon taalgebruik verklaart.

Rond 15 v. Chr. hebben de Romeinen op deze plaats een grote vesting aangelegd, het *Castra Vetera*. Van daaruit stak in 9 n. Chr. Varus met zijn legioenen de Rijn over om naar het Oosten op te rukken. In 70 n. Chr. werd de Romeinse legerplaats verwoest door opstandige Bataven onder de leiding van Julius Civilis (die waarschijnlijk ten onrechte Claudius Civilis werd genoemd).

De 4 biljetjes van 3 Mark herdenken dit gebeuren op hun keerzijde. Deze zijn voorzien van zeer verzorgde historische taferelen, met ondersaan tweemaal een Duitse en tweemaal een Nederlandse tekst :

1. *"Legatenpalast" im Röm. Lager VETERA b. Xanten (Rekonstruktion auf Grund der Ausgrabungen)*.
2. *Aankomst der Batavieren, hier te Lande.*
3. *Klaudius Civilis bestormt de Romeinse Legerplaats te Vetera.*
4. *Schlacht zwischen Cl. Civilis und Cerialis im J. 70 n. Ch.*

In de linkerbovenhoek van de vier taferelen is het hele gebeuren in versvorm beschreven in een dialect dat veel meer van het Nederlands dan van het Duits weg heeft. Let wel dat daarbij "8" als eu (van neus), "ü" als uu (van muur) en "ä" als e (van nek) te lezen zijn.

1. *Et troock noh Sante vör tweedüsend Joahrs
De Kaiser Augustus, want hej hat geschwoare,
En Kasteel te bouwe an de Rhin bei Sante
Met all sin Legione on all sin Trabants.*
2. *Mar Claudius roam met sin welde Bataver,
Die miaken en ganz geföhrlek Gedaver
Met Steen on met Lanze, met FÜR on met Swert
Pägten se fort dat Kasteel van de Erd.*
3. *As dann de Legione no Moande on Wäke
Hadden neks mer te bitte on neks mer te bräke
Dox seij sich Cerialis : "Nou Lott ons mär Coahn!
Et kann noch wähl glöcke, ons dör te sloahn!"*

4. *Dann war an den Berg en Barbareesch Gefecht,
 Dor ging et de römische Legionen pottschelecht ;
 Wat niet onder Lanze en Schwerter fiel,
 Koam van Eiland òm en versop in de Rhinf*

De keerzijde van de biljetten van 1,50 Mark is versierd met stadsbeelden waarop telkens de domkerk S. Viktor (1263-1530) te zien is; in drie gevallen samen met een oude stadspoort. De bijbehorende verzen bovenaan zijn ditmaal in het Hoogduits gesteld. De legenden onderaan de tekeningen zijn daarentegen driemaal in het Nederlands :

1. St. Victors-Dom.	2. De Cleve'se Poort 1746.
3. De Scharen Poort te Santen 1746.	4. De Maerpoort te Santen 1746.

De vier stadsvizies zijn waarschijnlijk reproducties van oude prenten en de geschiedkundige tafereelen werden getekend in een Louis David-achtige stijl. Ze zijn grijsgroen afgedrukt, wat hun reproductie ter illustratie van dit artikel onmogelijk maakt.

Een ander briefje met Nederlandse tekst is de 1 Mark die door de stad MARIENBURG i. W. Pr. als herinnering aan het plebisciet op 11.7.1920 werd uitgegeven.

Dit is geen *Verkehrsausgabe* en hoort eigenlijk ook niet helemaal thuis bij de *Serienscheine*. In feite is het "*Geld, das gar kein's war*" (zoals de titel luidt van een brochure die Otto Ernst Schulze in 1957 uitgegeven heeft en waarin hij de biljetjes opgesomd heeft die verspreid werden door gemeenten, oud-strijdersbonden, liefdadigheidsinstellingen, sportverenigingen, politieke partijen, kulturele groeperingen en profijtgerige personen om aan geld te geraken). Men noemt ze *Bausteine*, *Spendengeld*, *Scherascheine*, *Werbegeld*, of *Erinnerungscheine* zoals het biljetje van Marienburg. De meeste van deze uitgaven vermelden eerlijkheidshalve zelf dat zij als *Geldersatz* generlei waarde hebben, onder meer met de aanduidingen "*Als Zahlungsmittel ungültig*", "*Den Sammlern von Notgeld gewidmet*", "*Gutschein für Sammler*" enz. Op het briefje van Marienburg staat links onder op de voorzijde "*Sammlerstück*".

Niettegenstaande hun bijzonder karakter werden al deze briefjes door Dr. Arnold Keller toch opgenomen in zijn catalogus *Serienscheins* (uitgave 1953). Wel plaatste hij het volgnummer ervan tussen haakjes om de aandacht van de verzamelaars te vestigen op het feit dat het eigenlijk geen echte noodgeldbriefjes waren. In de bewerking van die catalogus door Pick en Siemsen in 1975 hebben zij al deze pseudo-biljetjes in een afzonderlijk hoofdstuk gegroepeerd. Hier vinden wij dan ook het biljetje van Marienburg onder het volgnummer 1307 terug.

Op de keerzijde zien we een schaar Orderidders, met op de achtergrond de machtige Marienburg die boven de Nogat oprijst. Onder deze illustratie lezen wij in Gotische blokletters :

MAER / OSTLAND / WILLEN / WIJ / RIDEN
 MAER / OSTLAND / WILLEN / WIJ / MEE
 AL / OVER / DIE / GROEN / HEIDEN

MAER / OSTLAND / WILLEN / WIJ / RIDEN
 MAER / OSTLAND / WILLEN / WIJ / MEE
 AL / OVER / DIE / GROEN / HEIDEN.

Deze gekende versregels vormen de aanhef van een zeer oud en mooi volkeliéd, over de Vlaamse uitwijkelingen die zich in de 13de eeuw aan de boorden van de Baltische zee gingen vestigen in het gebied dat aldaar door de Duitse Orde onderworpen en gekoloniseerd werd.

Met nog twee regels wordt de eerste strofe van dit liéd voltooid ; zij luiden : *Fris over die heiden - Daar is er een beters sted.*

Joris MERTENS

N.B. Onder dezelfde titel werd dit onderwerp reeds behandeld in een artikel verschenen in het maandblad van het EGMP van november 1954. Het werd voor deze publicatie herwerkt en met nieuwe gegevens aangevuld.

HET NOODGELD VAN GANGELT

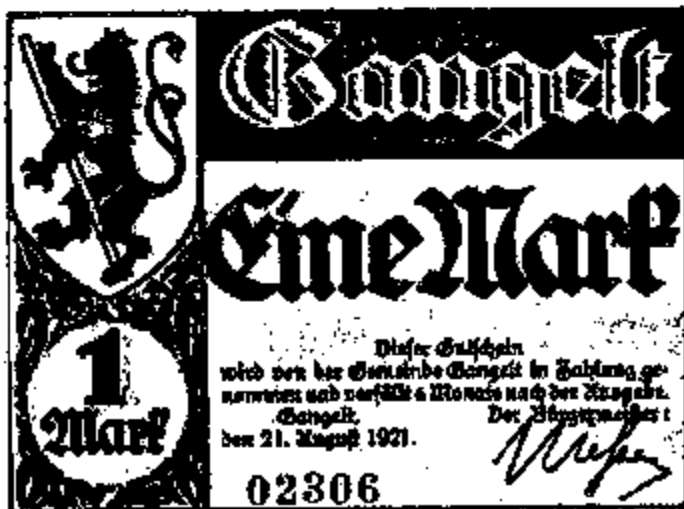
TOELICHTINGEN EN BESCHRIJVING

Gangelt is een kleine Duitse gemeente, die in het begin van de jaren twintig om en bij de 3000 inwoners telde. In de nabijheid gelegen van de Nederlandse grens, aan de weg van Sittard naar Geilenkirchen, hoorde zij bestuurlijk tot het toenmalige *Rheinland*, ook de *Rheinprovinz* genoemd (1).

Tussen 1914 en 1924 werd er in deze gemeente slechts één enkele reeks noodgeld in omloop gebracht (3) die behoorde tot de zogenaemde *Kleingeldscheine* (2). Zoals vele honderden andere steden en gemeenten heeft Gangelt die *Seriuscheine* dus uitgegeven om er profijt uit te halen (4). Op een haast schaamteloze wijze plunderden zij de zakken van duizenden verzamelaars om hun gemeentekas te vullen met wat tot het begin van de inflatie toch nog goed geld was (5).

Het hele concept van deze reeks met haar aantrekkelijk uitzicht duidt op het nagestreefd winstbejag. Gedateerd op 21 augustus 1921 bestaat zij maar liefst uit 12 biljetjes : 3 x 25 Pfg., 3 x 50 Pfg., 3 x 75 Pfg. en 3 x 1 Mark. Hieruit blijkt duidelijk dat deze reeks automatisch in de categorie van het pseudo-noodgeld valt, dat door vele toenmalige verzamelaars ook als *Wuchergeld* met vinger nagewezen werd.

De voorzijde van de biljetjes, die alle 97 x 75 mm meten, is eenvoudig en getuigt in de schikking van tekst en kleuren van goede smaak. Zij vermeldt de naam van de uitgevende gemeente (in het groen op een blauwe achtergrond), de voluit geschreven waarde, de clausule over de geldigheidsduur, de datum van uitgifte en de handtekening van de burgemeester in het zwart op een oranje achtergrond, waarop ook een rood volgnummer. De afgebeelde heraldieke leeuw (sabel op goud) is deze van het Graafschap Geldern, waartoe Gangelt behoorde.

Op de keerzijde is telkenmale een ander tafereel afgebeeld : 8 hebben betrekking op gebeurtenissen uit de geschiedenis van Gangelg (6) en de overige 4 herinneren aan plaatselijke legenden. Alle dragen de initialen van hun ontwerper : O.B.H. Wij hebben hier dus een treffend voorbeeld van de *Serienscheine*, die van 1920 tot 1922 massaal uitgegeven werden, totdat het verbod van 17 juli 1922 er drastisch een einde aan maakte (7).

HET BIJZONDER BELANG VAN DEZE REEKS ...

Van dit historisch genre werden honderden reeksen op de markt gebracht. Toch zijn aan deze welbepaalde uitgaven unieke aspecten verbonden zodat het zeker de moeite loont om er uitvoeriger op in te gaan.

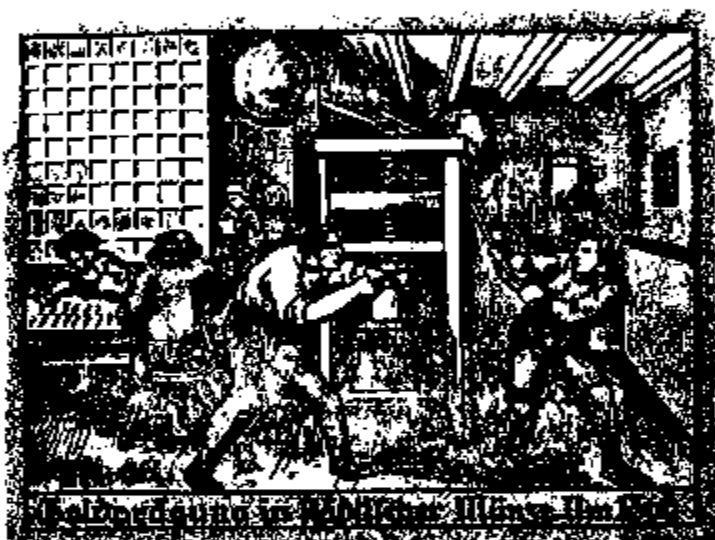
In de catalogus van Dr. Keller (8) komt deze reeks op p. 43 onder het nummer 922 voor. Aan elk van de 12 biljetjes van deze reeks kende hij in 1953 een waarde toe van 5 Mark, wat in die tijd een uiterst hoge prijs was voor *Serienscheine*. Meestal werden deze slechts 2, 3 of 5 Pfennig gekwoteerd.

In zijn voorwoord (9) geeft Dr. Keller op p. 14 een verklaring voor deze uitzonderlijke hoge prijs. Hij schrijft onder meer dat hij deze reeks nog nooit had gezien (10). Dit klinkt echt verbazingwekkend omdat Dr. Keller zelf de omvangrijkste verzameling Duits papiergeld bezat, hoofdredacteur was van het tijdschrift "*Das Notgeld*" (11) en als belangrijk handelaar bijna alle uitgegeven biljetten in handen kreeg.

... EN HOE KAN DE ZELDZAAMHEID VERKLAARD WORDEN

Enkele maanden na het verschijnen van zijn catalogus in 1953 komt Dr. Keller terug op het bijzonder aspekt van deze reeks. In een artikeltje (12) in het maandblad "Der Rundschau der Geldzeichen-sammler", met als titel "Warum Gangelt so selten ist" zet hij uiteen dat de Heer A. Pick (13) hem de reeks ter bezichtiging toegezonden had en dat het hem dan duidelijk werd waarom zij haast niet te vinden is. In één der taferelen had de ontwerper zich inderdaad aan een zwaarwichtig anachronisme bezondigd. Wanneer hij wou illustreren hoe rond het jaar 1360 te Gangelt munten geslagen werden, tekende hij als werktuig een schroefpers. Deze werd echter pas in het midden van de 16de eeuw uitgevonden (14) en kon dus zeker geen 300 jaar vroeger te Gangelt in gebruik geweest zijn.

Op haast alle briefjes komt daarenboven de kledij van de afgebeelde personen niet overeen met hun historisch kader. Uit dit alles trekt Dr. Keller de conclusie dat het gemeentebestuur deze reeks bij de levering afgekeurd heeft en ze niet heeft uitgegeven. Het is in zulke omstandigheden niet ongewoon dat er toch enkele reeksen in het bezit van verzamelaars geraken. Dezen kunnen zich dan over hun zeldzaamheid gelukkig achten.

NOTEN

1. Het vroegere *Rheinland* werd na de tweede wereldoorlog opgedeeld in de bondsgebieden *Wardrhein-Westfalen*, *Rheinland-Pfalz* en *Saarland*.
2. Cfr. *Tijdschrift voor Numismatiek*, 1976, nr. 4, p. 102 voor de begrippen *Kleingeldscheine*, *Serienscheine*, *Pseudo-noodgeld*.
3. Monika PICK, *Der Notgeld-Mutti*, Schwabach 1975, p. 20.
4. Gustav PRANGE, *Das Deutsche Kriegsnottgeld*, Görlitz 1921, Band I, p. 160, *Das Notgeld als Finanzquelle*.

5. De inflatie begon zich eerst in de tweede helft van 1922 scherp af te tekenen.
6. 25 Pfg. Gangolphus unter den Eingeborenen um 750
50 Pfg. Gerwardus im Königlichen Grund Gangluden-827
75 Pfg. Gangelt wird befestigt-1250
1 Mark Goldprägung in städtischer Münze um 1360
25 Pfg. Erstürmung Gangelts durch die Burgunder-1543
50 Pfg. Ausplünderung durch die Hessen-1643
75 Pfg. Franzosen besetzen Gangelt-1765
1 Mark Die Kosacken in Gangelt-1814
7. Justizrät LÖWENHAGEN, *So kann es nicht weitergehen*, in *Das Notgeld*, nr. 5, München, 1. März 1922 en Hans REINBACH, *So kann es wirklich nicht weitergehen*, in *Das Notgeld*, 4. Jahr, nr. 11, München 1 Juni 1922.
8. Dr. Arnold KELLER, *Deutsche Kleingeldscheine 1916-1922*, 2. Teil : *Serienscheine*, Berlijn, 1953.
9. Dit voorwoord is ook opgenomen in de door Albert PICK en Carl SIEMSEN bewerkte uitgave van deze catalogus (Battenberg-Verlag München 1975, p. 248). De reeks Gangelt is er te vinden onder het nummer 326 en de prijs bleef gelijk aan deze uit het jaar 1953, nl. 5 Mark per biljetje.
10. Nog een auteur die deze reeks blijkbaar nooit gezien had is Hans MEYER. In zijn catalogus *Deutsches Papiernotgeld*, Heft 1 *Rheinprovinz*, Verlag Pröh, Berlijn 1971, was Gangelt niet vermeld. Ik trok destijds zijn aandacht op deze reeks en in de tweede bijgewerkte druk van 1975 was Gangelt vermeld; elk biljet is hier ook 5 Mark geschat.
11. Van 1919 (Eerste jaargang) tot 1931 was Dr. KELLER de hoofd-redacteur van dit raonsaangevend tijdschrift en gedurende enkele jaren was hij ook de uitgever. De 19de jaargang is de laatste waarvan ik nog een paar nummers vinden kon. Wanneer er aan de uitgave van dit tijdschrift een einde kwam is mij niet bekend.
12. 5. Jahrgang - November 1953, p. 151. Dit tijdschrift werd van 1949 tot 1972 uitgegeven door O.E. SCHULZE te Dortmund.
13. Ook de heer A. PICK was in het bezit van een zeer grote verzameling.
14. Cfr. Dr. H. Enno VAN GELDER, *De Nederlandse Munten*, Spectrum-Aula Boeken, Utrecht-Antwerpen, 1983, p. 135-136.

NASCHRIFT

In 1975 werd de waarde van deze reeks in twee catalogi (zie noten 9 en 10) op 60 Mark geschat, hetgeen reeds het geval was in 1953 (noot 8). In de noodgeldhandel (Dieter HOFFMANN) vroeg men er in 1976 slechts 75 Mark voor. Dit is nog betrekkelijk weinig in vergelijking met een veilingresultaat van mei 1984. Bij de *Kurpfälzische Münshandlung* te Mannheim (Auktionskatalog 26, nr. 4222) werd de reeks 150 Mark ingezet en verkocht aan 170 Mark. Verhoogd met kosten en BTW betekende dit voor de koper toch een weinig meer dan 200 Mark. Eind 1984 werd zij bij de handelaars aangeboden voor 240 Mark (Kai LINDMAN) en zelfs 420 Mark (Holger ROSENBERG)! Dit laatste is geen drukfout, want zijn lijst geeft een prijs van 35 Mark per biljetje.

Joris MERTENS